

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1995 metai

VILNIUS **pradai** 1996

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1995

VILNIUS 1996

INSTITUT LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1995

VILNIUS 1996

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-22-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1996

**KRAŠTOTYRININKO IR MUZIEJININKO
J. PETRULIO RANKRAŠTINIS PALIKIMAS
NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE**

Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje greta E. Volterio, J. Puzino, J. Mickevičiaus ir daugelio kitų senovės mylėtojų ir tyrinėtojų, mūsų tautos kultūros puoselėtojų rankraščių laikomi ir kraštotyrininko, muziejininko, esperantininko Juozo Petrulio rankraščiai.

Biblioteka rankraščius įsigijo 1975 m. iš E. Petrulienės. 1993 m. J. Petrulio fondas buvo šiek tiek papildytas.

J. Petrulio rankraščių fondą Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje sudaro 1731 saugojimo vienetas dokumentų originalų, autografų, mašinosraščių, spaudinių iškarpų, nuotraukų ir kitos ikonografijos. Dokumentai rašyti lietuvių, rusų, esperanto, anglų, vokiečių, lenkų kalbomis. Fondo šifras: LNB f. 127.

Fondo sudarytojas Juozas Petrulis (1904 04 23—1975 04 25) gimė Kupiškio rajone, Rudikų kaime. Kraštotyra susidomėjo gana anksti. Jau mokykloje, mokytojo paskatintas, pradėjo užrašinėti tautosaką, gyvosios kalbos frazeologiją, senų žmonių atsiminimus apie baudžiavą. Mokėsi Kupiškio, Biržų gimnazijose. Nuo 1924 m. ėmė dalyvauti jaunimo organizacijose: Lietuvos jaunimo sąjungos, kiek vėliau „Kultūros būreliuose“. J. Petrulis kartu su savo bendraminčiais įkūrė Lietuvos jaunimo sąjungos Salamiesčio „Žibinto“ skyrių.

Dar moksleivis būdamas jis susidomi ir tolstojininkų judėjimu, o 1926 m., paveiktas antimilitarinio internacionalinio judėjimo, atsisako tarnauti Lietuvos kariuomenėje. Už tai jis nuteisiamas 8 metus kalėti. Iš pradžių kalinamas Kaune, po to — Panevėžyje, o vėliau perkeliamas į Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimą.

Metai, prabėgę kalėjime, nenuėjo veltui. Jis skaitė spaudą, kurią atsiųsdavo jo draugai ir pažįstami, bendradarbiavo „Jaunimo“ laikraštyje, vertė iš esperanto kalbos į lietuvių kalbą, rinko žodžius „Lietuvių kalbos žodynui“. Išėjęs iš kalėjimo, kurį laiką nerado darbo ir tik 1935 m. įsidarbino Žagarėje. Ten jis bendravo su E. Levinsku, J. Kirliu ir kt.

1938 m. savo žemiečio P. Bugailiško pakviestas dirbti į „Aušros“ muziejų J. Petrulis dalyvavo Šiaulių kraštotyros draugijos veikloje, ėjo žurnalo „Gimtasai kraštas“ sekretoriaus pareigas. Dirbdamas „Aušros“ muziejuje, J. Petrulis išitraukė į tikrą kraštotyros darbą, paskirdamas jam visą savo gyvenimą. Jis dalyvavo daugelyje etnografinių, kraštotyrinių ekspedicijų, aplankė atokiausias Lietuvos vietas, o surinktą medžiagą apibendrinęs skelbė „Gimtajame krašte“ J. Papyvesio, J. Rudikiečio ir kt. slapyvardžiais, bendradarbiavo „Kultūroje“, „Jaunime“, „Lietuvos žiniuose“.

1952—1958 metais dirbo Istorijos ir etnografijos muziejuje, o 1958—1970 m. — Vilniaus Dailės muziejaus restauracinėse dirbtuvėse dailininku restauratoriumi. Greta muziejinių vertybių restauravimo jis ir toliau dalyvavo kraštotyrinėse ir kitose ekspedicijose liaudies meno, dailės, archeologiniams paminklams tirti.

Kartu su P. Bugailiškiu rinko Kupiškio ir jo apylinkių bibliografiją: „Kupiškio kraštas“ (1953, 1955), „Kupiškio krašto bibliografinė medžiaga“ (1961), spaudos iškarpas apie Kupiškio vietas. Surinko daug medžiagos apie liaudies skulptorius. Nemaža jos paskelbė žurnaluose „Kultūros barai“, „Mokslas ir gyvenimas“, leidinyje „Muziejai ir paminklai“ ir kt. Buvo esperanto kalbos Lietuvoje propaguotojas.

J. Petrulio fondo medžiaga išdėstyta dalykine chronologine abėcėline tvarka ir suskirstyta į 7 skyrius.

1. Asmens dokumentai (1925—1975)

Tai J. Petrulio bylos dėl atsisakymo tarnauti Lietuvos kariuomenėje dokumentai (1928—1933), įvairūs darbo pažymėjimai, liudijimai, nario bilietai, išduoti „Aušros“ muziejaus, Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejaus, „Mokyklos ir visuomenės“ redakcijos ir kitų įstaigų (1942—1969); Lietuvos TSR kultūros ministerijos, Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos garbės ir padėkos raštai; sveikinimai su 60-mečiu, 70-mečiu (1961—1974) ir kt.

2. Muziejinkystės, kraštotyros visuomeninė veikla (1924—1975)

Reikšmingiausia ir gausiausia yra J. Petrulio kraštotyrinė veikla. Ekspedicijų metu jis fiksavo liaudies menininkų kūrybą, aiškino jų autorystę, rinko medžiagą knygai „Lietuvių liaudies menininkai“ ir užrašė per 70 jų biografijų. Jo rankraštiniame palikime randame rengiamą medžiagą knygai: „Lietuvių liaudies dievdirbiai ir menininkai“, „Medžiaga apie XIX a. lietuvių liaudies menininkus“, su Z. Žemaityte parengtą straipsnį „Trijų kartų dievdirbiai“.

Vertėtų paminėti J. Petrulio straipsnius: „Apie kupiškėnų poetus ir kultūros veikėją K. Gasiūną“, „Apie Salamiesčio knygynėlį“, „Iš mano atsiminimų“, „Archeologų lauko darbai“, „Bitininkystė Varėnos apylinkėse“, „Kultūros paminklų būklės reikalai“, „Medžioklė ir žūklė Eržvilko apylinkėje“. Kraštotyrinių, muziejų darbuotojų ekspedicijų užrašai, ataskaitos: „Per Žemaičių kraštą“, „Apžvalginė ekspedicija po rytines apskritis“, „Muziejinių išvykų dienoraštis“ ir kt. Liaudies papročių, liaudies meno, tautosakos užrašai: „Alus“, „Apie senovės bitininkystę“, „Kaimų ir miestelių amatininkai“, „Bakšėnų sodžius“, „Gyvulių kapinės“ ir kt. Nemaža pasakojimų J. Petrulius užrašė iš savo motinos Veronikos Petrulienės, — tai „Mirusių apraudojimas“, „Moterų galvos apdarai“, „Verpalų ir audinių dažymas, juostų audimas“ ir kt. J. Krikščiūno-Jovaro, Antano Povyliaus atsiminimų užrašymai; kraštotyrinių anketų 1926—1973 metų rinkinys.

3. Lietuvos esperantininkai (1909—1975) ir J. Petrulio veikla

J. Petrulis buvo ne tik savo gimtojo krašto puoselėtojas, papročių ir tradicijų saugotojas, jis gyvai domėjosi esperanto kalba, dalyvavo esperantininkų suvažiavimuose, palaikė ryšius su daugelio pasaulio esperantininkų, todėl neatsitiktinai nemažą J. Petrulio fondo dalį užima medžiaga, susijusi su esperantininkų judėjimu Lietuvoje. J. Petrulio lingvistiniai esperanto kalbos ir kiti darbai sudaro 514 saugojimo vienetų. Tai I. Cieškos ir J. Petrulio „Tarptautinės esperanto kalbos vadovėlis“ (1957), „Esperanto k. gramatika“ (1957), paruošiamoji medžiaga esperanto-lietuvių k. žodynui bei leidiniui „Kas yra kas esperantininkų judėjime“, „Esperanto sąjūdžio Lietuvoje apžvalga. 1887—1940“ (1960), įvairūs straipsniai esperanto kalbos tema, vertimai. Šiek tiek medžiagos iš užsienio esperantininkų veiklos (1919—1975), Pabaltijo esperantininkų stovyklų fragmentiška medžiaga (1962—1974).

Iš Lietuvos esperantininkų sąjungos ir respublikos esperantininkų klubų veiklos (1909—1975): Vilniaus esperantininkų draugijos valdybos 1909—1912 m. ataskaitų nuorašai, Lietuvos esperantininkų sąjungos įstatai, Vilniaus esperantininkų klubo 1957—1973 metų posėdžių, susirinkimų protokolai (nenuoseklūs), keletas kitų respublikos esperantininkų klubų veiklos 1956—1971 m. ataskaitų; almanacho „Horizonto de soveta Litovio“, biuletenio „Unuigo“ redakcijų fragmentiška medžiaga.

Lietuvos ir užsienio esperantininkų darbai (1909—1975). Esperantininko P. Kazlausko 1969—1973 m. korespondencijos registracijos knygos, keletas užsienio esperantininkų laiškų P. Kazlauskui. Esperantininko Edvardo Levinsko keletas vertimų: J. Gorbunovo-Posadovo „Nakties balsai“, „Kam mes gyvename“, M. Lakerbėjaus „Svečias“, L. Tolstojaus „Negaliu tylėti“, „Žodis jaunuomenei“.

E. Levinsko korespondencijos pluoštelis: P. Bugailiškis (1932), J. Laurynaitis (1955), P. Šinkūnas (2, 1968—1969).

Keletas esperantininko, keliautojo A. Poškos rankraščių (1939—1973).

Pedagogo S. Tijūnaičio esperantinės veiklos medžiaga (1909—1965): „Atsiminimai apie Lietuvos esperantininkų draugiją ir esperantininkų judėjimą iki 1940 m., „Aleksandras Dambrauskas“, „Lietuvių-esperanto k. žodynelio“ paruošiamoji medžiaga ir kt. Keletas L. Alseikos (1959), A. Dambrausko (1910), A. Prapuolenio (2, 1958—1959) ir kitų asmenų laiškų S. Tijūnaičiui.

Užsienio esperantininkų darbai (1912—1975). B. Berino „Esperanto kalbos sinonimų žodyno kartoteka“, E. Dancis „Esperanto kalbos sinonimų žodyno kartoteka“, E. Dancis „Esperanto en la verko de soveto lingvisto“, K. Geršaterio „Iom el la historio de esperanto movado en Vilno“, P. Savicko, E. Medišausko „Tarptautinės esperanto kalbos vadovėlis“ ir kt. Vertimai (1914—1974): K. Čiukovskio „Versaj por infanoj. Ok fabeloj“, dainų rinkinėlis „Ni kantu“, L. Petražickio „Teisės ir moralės mokslo įvadas“ ir kt.

Nemažas esperantininkų laikraščių J. Petrulio rinkinys (1925—1975). TSRS jaunimo esperantininkų mėnesinis informacinis biuletenis „Aktuale“ (1974, Nr. 5—11; 1975, Nr. 1—2); Rygos esperantininkų klubo literatūrinis žurnalas „Amikeco“ (1966, Nr. 5—6, Nr. 9—12; 1967, Nr. 1—4); Vilniaus esperantininkų klubo informacinis leidinys (1962, Nr. 1—3); Biržų gimnazijos mokinių esperantininkų biuletenis „Tagigo“ (1925—1926); TSRS esperantininkų biuletenis „Unuigo“ (1965—1970) ir daugelis kitų.

Paminėtini ir spaudos iškarpu teminiai rinkiniai (1909—1975) iš etnografijos, Vilniaus m. paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos kraštotyrinių kompleksinių ekspedicijų, lietuvių liaudies meno ir menininkų, gamtos apsaugos ir kt.

4. Korespondencija (1920—1975)

Didžiąją J. Petrulio korespondencijos dalį sudaro esperantininkai. Kai kurie J. Petrulio laiškų adresatai (1926—1975): B. Berinas (12, 1963—1967), M. Burgmeister (5, 1967—1968), F. Enskaitis (1, 1964), S. Glemžaitė (1, 1965), N. Grigas (1, 1970), J. Kazlauskas (8, 1967—1971), E. Levinskas (7, 1946—1974) ir kt. Siuntėjai (1921—1975 ir b.m.): B. Berinas (197, 1956—1975), P. Bugailiškis (22, 1939—1959), S. Daunys (3, 1948—1958), K. Jėčius (20, 1959—1974), A. Kriauzas (9, 1929—1946), J. Lazauskas (160, 1933—1975), E. Levinskas (235, 1926—1974), V. Milius (24, 1964—1974), J. Petrulevičius, rašytojas (24, 1925—1968), M. Rot (10, 1934—1936), S. Tijūnaitis (10, 1959—1966), V. Vaitekūnas (91, 1954—1975) ir kiti Lietuvos ir užsienio esperantininkai: taikos šalininkų laišakai ir sveikinimai J. Petrulevičiui, atsisakiusiam atlikti karinę tarnybą Lietuvos kariuomenėje; Lietuvos MA Centrinės bibliotekos, Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos, „Mūsų gamtos“, „Švyturio“ ir kitų įstaigų raštai, kvietimai, sveikinimai.

5. Šeimos, giminių rankraščiai (1920—1953)

Tarp J. Petrulio rankraščių du žmonos E. Petrulevičienės straipsniai: „Liūdį „Aušros“ muziejuje rūpintojėliai“, „Nejaugi čia nesivaidina“, motinos V. Petrulevičienės „Bitininkystė. Žmonių samprotavimai apie bitininkystę ir bites“, „Rytų Aukštaitijos liaudies dainos“, sesers M. Petrulevičienės dienoraščio fragmentai (1927—1930) ir kt.

6. Kitų asmenų ir organizacijų medžiaga (1918—1974)

Šiame skyriuje randame K. Alekno eiliuotą pasakojimą „Atminčiai auksinio šliūbo Kazimiero ir Anelės Černiūtės Aleknų“; straipsnius: B. Buračo „Liaudies dailininkas Vincas Svirskis“, P. Galaunės „Lietuvių dievdirbiai“, A. Kriauzos „Botagai ir jų žizės“, A. Mažiulio „Senoji pasartiškių pirtis“; Kupiškio valsčiaus žemės ūkio artelės kooperatyvo „Gyvenamosios bendrovės įstatai“ (b.m., 1921), Laisvamanių etinės kultūros draugijos, Kupiškio skyriaus valdybos atsišaukimas ir kreipimasis į visuomenę „Žodis į pažangiąją visuomenę“, „Gerbiama...“. Su J. Petrulio dalyvavimu Lietuvos jaunimo sąjungos veikloje susijusių keletas dokumentų: Lietu-

vos jaunimo sąjungos Salamiesčio skyriaus 1925—1926 metų 6 protokolai, narių sąrašai (1925—1926), Lietuvos jaunimo sąjungos Vabalninko skyriaus 1926 m. steigiamojo susirinkimo protokolas.

7. Ikonografija (1900—1975)

Gausios J. Petrulio fotografuotos ir surinktos nuotraukos (313 saugojimo vienetų): J. Petrulio ir jo giminių nuotraukos (1912—1974), J. Petrulio kraštotyrinės ir visuomeninės veiklos nuotraukos (1919—1970). Tarp jų kraštotyriminkų M. Glemžaitės, S. Daunio, P. Vaitekūno ir kt. nuotraukos. J. Petrulio sudarytas albumas, kuriame Valstybinio dailės muziejaus Vilniuje, Šiaulių kraštotyros draugijos, Vilniaus valstybinio universiteto etnografinės ir kitų ekspedicijų dalyviai, liaudies meno, gamtos vaizdai. J. Petrusis ir esperantininkai 1913—1974 metais: II Rusijos esperantininkų kongreso Kijeve dalyviai (1913), I Lietuvos esperantininkų kongreso Kaune dalyviai (1934), J. Petrusis su esperanto kalbos kursų klausytojais, Žagarės moksleiviais (1938), Pabaltijo esperantininkų stovyklų dalyvių nuotraukos (1963—1974). Lietuvos architektūros, kultūros paminklų, lietuvių liaudies meno objektų nuotraukos, J. Petrulio sudarytas liaudies meno albumas (1970), liaudies menininkų pavienės ir grupinės nuotraukos (1942—1973).

Įžymių visuomenės veikėjų, švietėjų nuotraukų pluoštas, kuriame K. Borutos, P. Bugailišio, S. Matulaičio, M. Slančiausko, S. Šapšalo, O. Šimaitės, J. Šlapelio, N. Švogžlio-Milžino ir kitų asmenų nuotraukos; mokyklų draugijų narių ir kitos nuotraukos (1927—1970), tarp jų Kauno vegetarų draugijos nariai (1936), Lietuvos jaunimo sąjungos skyrių atstovų suvažiavimas Kaune (1934), Vabalninko žemės ūkio mergaičių mokyklos mokinės (1928, 1929), Žemės ūkio kursų Kaune, Marijampolėje ir Sudarge lankytojai (1931—1932) ir kt.

Visuomeninių įvykių nuotraukos (1920—1934): Pabaltijo žurnalistų konferencijų Kaune dalyviai (1922, 1930), Suvalkų sutarties dalyviai (1920) ir kt.

Šiame skyriuje yra ir nedidelis ekslibrisų rinkinėlis (1910—1971). Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugijos bibliotekos, Mykolo Biržiškos, Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos, J. Petrulio, Ropų bibliotekos Pakruojuje ir kiti knygų priklausomybės ženklai; keliolika atvirukų (1914—1968).

J. Petrulio rankraštinis palikimas svarbus mūsų tautos kultūrai, jo sukaupta medžiaga naudojasi kraštotyriminkai, muziejininkai, kultūros darbuotojai.

Dalia Tarailienė